

Fabeldyr i udvikling

En analyse af D-brakteaterne

Af Elisabeth Barfod Carlsen

1. Indledning

Den tidlige germanske dyrestil er blevet en definerende faktor i vores kronologiske opfattelse af folkevandringstiden. Som en pendant til den romerske indflydelse fremkommer en brug af dyr i ornamentikken, som ellers ikke kendes fra vores forhistorie. Overgangen mellem den tydelige romerske indflydelse og en mere selvstændig germansk dyreornamentik ses specielt på den store gruppe af guldbrakteater. Blandt disse over 900 hængesmykker ses tydeligt en romersk indflydelse på de ældste eksemplarer (A- og C-typen), mens de yngre eksemplarer (D-typen) er ornamenteret i ren germansk dyrestil. I forsøget på at forstå hvornår, hvordan og hvorfor dette skifte sker, er D-brakteaternes stilistiske og kronologiske udvikling af stor betydning.¹ Tidligere har stilforskere ment, at brakteaternes motiv opstod i sin fuldstændighed og siden hen degenererede.² I denne artikel vil det blive påvist, at man ikke kan tale om motivets degenerering, men blot om motivets udvikling. Tillige er formålet at vise, at D-brakteaterne er produceret og nedlagt over en længere periode end før antaget, og at D-brakteatproduktionen ikke kun skal ses som et appendiks til de øvrige brakteattyper.

Guldbrakteaterne er opdelt i seks grupper (A-F), hvoraf den ældste gruppe er A-brakteaterne, dernæst følger B- og C-brakteaterne og til slut D-brakteaterne.³ E-brakteaterne, som hovedsagelig er ud-

bredt på Gotland, dateres til den efterfølgende periode, yngre germansk jernalder, og endelig findes en mindre gruppe F-brakteater, som kronologisk er svære at placere. Her er det D-brakteaterne, som skal behandles. De udgør over en tredjedel af brakteatmaterialet fra folkevandringstiden og er dermed den næststørste gruppe efter C-brakteaterne. D-brakteaternes motiv er dyr udført i den tidlige germanske dyrestil, og da deres motiv ligger langt fra de oprindelige inspirationskilder, de senromerske mønter og guldmedaljoner, er de ofte blevet overset i brakteatforskningen. D-brakteaternes væsentligste betydning i tidligere forskning var deres kronologiske værdi og deres kontakt med den tidlige dyrestil.

Stilpioneren Bernhard Salin definerede og analyserede stilelementer indenfor germansk dyrestil i sit skelsættende arbejde fra begyndelsen af forrige århundrede.⁴ I yngre jernalders dyreornamentik opdelt han dyret i hoved, lår og fødder i tre fortløbende stile, stil I-III. Han tog dog ikke stilling til de enkelte stiles interne kronologiske udvikling. Mogens Ørsnes inddelte senere dyrenes stilistiske udvikling i stil B-F.⁵ Indenfor de sidste femten år har Karen Høilund Nielsen i samarbejde med Torsten Madsen forbedret metoden ved hjælp af den computerbaserede korrespondensanalyse.⁶ Høilund Niensens arbejder har især drejet sig om stil II og dens udvikling. Stil I

Fig. 1. D-brakteaternes udbredelse i Europa. Hver figur markerer ét fundsted. Cirkel = 1 eksemplar, trekant = 2-5 eksemplarer, firkant = 6-14 eksemplarer. Tegnning: Louise Hilmar.

blev ganske vist defineret af Salin, men da han ikke tog stilling til udviklingen af de enkelte stilelementer, som dyrene består af, mangler der et grundlæggende arbejde som det, Ørsnes og Høilund Nielsen har udført indenfor stil II og III. Nyeste samlede behandling af stil I er Günther Haseloffs trebindsværk fra begyndelsen af 1980'erne.⁷ Haseloff arbejder ikke specifikt med stilelementer og deres udvikling men med motivlighed mellem de ornamenterede genstande. Hans arbejde er brugt i den stilistiske analyse af D-brakteatdyret senere i artiklen. Dyreornamentikken på D-brakteaterne knyttes til stil I, som dateres fra midten af folkevandringstiden (450/475 e.Kr.) og frem til begyndelsen af stil II (530/50 e.Kr.).⁸ D-brakteatdyret dateres almindeligvis til den sene stil I.⁹

Det synes ikke muligt direkte ud fra dyrets anatomi at artsbestemme det. Karakteristisk er, at dyret har fire ben (men der ses kun to, da dyrets krop er vist i profil) og et hoved med enten et gab med lange kæber eller et lukket, krumt næb. Dyret har ingen hale, men kan have et øre, ofte af lighed med et hesteøre. Det kan have horn og skæg, som peger hen imod en gedebuk, og nogle få har yderligere en knop placeret på enten hovedet eller halsen. Bestemmelsen af dyrets naturalistiske oprindelse kan synes vigtig, når det drejer sig om den symbolske tolkning af dyreornamentikken, men da der er mange udformninger af dyret, er det ikke utænkeligt, at det faktisk afspejler flere forskellige dyr på én gang, f.eks. en gedebuk, en hest eller en fugl. Dyrefiguren må derfor tolkes som et fabeldyr. Det, der ligger bag motivet, er en fortælling om et større dyr, som må tolkes som værende en del af datidens mytologiske og religiøse verden.¹⁰ I D-brakteatgruppen har der indsneget sig enkelte fuglemotiver, som ofte stilistisk

afviger fra det firbenede dyr. Dog har nogle få af disse fugle et hoved, som stilistisk kan forbindes med det firbenede dyr, men fuglekroppen er anderledes. Disse fugle kendes især fra de efterfølgende stile, men ellers er fuglen en vigtig del af motivet på C-brakteaterne.

Brakteater i Danmark og Sverige fra folkevandringstiden er på nær få undtagelser fundet i depoter, som kan tolkes som sakrale eller profane nedlæggelser.¹¹ Depoter er på grund af stor usikkerhed om nedlæggelsestidspunktet ikke velegnede til dateringer. Der er derimod fundet brakteater i grave i Norge, det angelsaksiske England og resten af det germanske Europa. De sluttede fund, hvortil gravene hører, har ofte en mere varieret og sikker fundkombination, og de er derved et bedre fundament for kronologien end depoterne. Over tyve procent af den samlede mængde af D-brakteater er fundet udenfor Skandinavien, og af disse er mange fundet i veldaterede grave med en rig fundkontekst. Der er kun fundet D-brakteater i visse regioner af Danmark og Sverige (fig. 1). I Danmark er de fundet i Jylland og nogle få på Fyn, mens der endnu ikke er fundet nogen på Sjælland, Lolland-Falster, Møn eller Bornholm. I Sverige er de fundet i Bohuslän, Västergötland, Skåne og nogle enkelte i Östergötland og Södermanland, men ingen på Öland eller Gotland. D-brakteaterne må derfor ses som en regionalt produceret gruppe, der har haft en begrænset geografisk udbredelse i det datidige skandinaviske samfund.¹² Den stilistiske analyse omfatter det danske og svenske D-brakteatmateriale. Det norske D-brakteatmateriale demonstrerer en kraftig regional markering,¹³ og en stilistisk parallelisering med det øvrige D-brakteatmateriale er ikke blevet gennemført i denne undersøgelse. Dog skal nævnes, at der i graven fra

Rivjaland i Norge ses en D-brakteat, som stilistisk er en del af den sydsandinaviske tradition. Denne brakteat er blevet tolket som import fra Jylland eller Vestsverige.¹⁴ Den er dog et enkeltstående tilfælde.

Datamaterialet er registreret på grundlag af Karl Hauck m.fl.'s imponerende katalogserie, hvor alle brakteaterne er fotograferet og tegnet i en streg, der yder dem retfærdighed.¹⁵ Til den stilistiske analyse af D-brakteaterne er anvendt computerbaseret databehandling, korrespondensanalyse.¹⁶ Den fremkomne seriation tolkes som en produktionsseriation, hvoraf stilelementernes udvikling fremgår.

2. Historik

Brakteater har på grund af deres motivrigdom, mængden og det ædle metal fascineret arkæologer gennem knap to hundrede år. C.J. Thomsens arbejde fra 1817 er det ældste, systematiske arbejde med brakteaterne.¹⁷ På grundlag af de daværende 70 guldbrakeater i den danske samling daterede han deres oprindelse til det 5. årh. I en senere publikation behandlede han guldbrakeaterne i sammenhæng med bl.a. guldgubber og romerske mønter.¹⁸ Brakteaternes oprindelse tolkedes som skandinavisk på grund af runeindskrifterne, udbredelsen og stilen. Hans opdeling i grupper svarer i hovedtræk til den opdeling i bogstavtyper (A-F), som blev udviklet af Oscar Montelius og som stadigvæk bruges idag.¹⁹ Montelius antydede med den alfabetiske gruppering også en kronologisk orden. Salin gik ind i hovedgrupperne (A-D) og foretog en vægtning og opdeling af gruppernes indhold. Han foretog en opdeling af D-brakteatmotivet efter, om dyrets hoved var fremad- eller bagudseende.²⁰ Herje Öberg har som en af de få brugt dette i sin afhandling.²¹ Vigtigst er

dog, at Öberg opdelte D-brakteaterne i to grupper: 1) de »subnaturalistiske« og 2) »slingdjur«. Den første gruppe udspringer fra C-brakteaterne, mens den anden er en selvstændig gruppe.²² De »subnaturalistiske« består af det vi i dag opfatter som F-brakteater og norske D-brakteater, mens »slingdjur« er D-brakteater fundet i Danmark og Sverige. Montelius op tog Salins forslag om at lægge F-brakteaterne ind under D-brakteatgruppen, og først med Mogens Mackeprangs doktorafhandling opstod F-gruppen igen.²³ Mackeprang så oprindelsen af D-brakteaterne som »en jysk brakteatmesters gode ide«.²⁴

Brakteatmaterialet forøgedes gennem årene. Antallet af undergrupper voksede, og mængden af brakteater i hver gruppe formindskedes. Hvor Salin opererede med 23 grupper, opdelte Mackeprang materialet i 43. Grupperne blev defineret ud fra teorien om, at de opstod som en optimal udformet brakteat, og at udtrykket dernæst degenererede.²⁵ Man opfattede A-brakteaterne som den optimale type og D-brakteaterne som et tegn på degeneration. Mats Malmer kaldte i sit betydningsfulde typologiske arbejde fra 1963 denne udvikling for en genetisk rækkefølge, hvor det subjektive aspekt blev dominerende. Han forsøgte at stramme den arkæologiske metode op med klare typologiske definitioner samt korologiske og kronologiske undersøgelser.²⁶ Desværre er de verbale definitioner svære at anvende overfor den store rigdom af variationer, som brakteaterne fremviser.²⁷

Egil Bakka gjorde opmærksom på, at man ved dateringen skal skelne mellem brakteaternes indre kronologi og brakteaternes forhold til folkevandringstidens kronologi, den ydre kronologi.²⁸ Først i de senere år er den indre kronologi blevet genstand for nytolkninger. Morten Axboe arbejder f.eks. med

A-, B- og C-brakteaternes indre stilistiske udvikling, og den anvendte metode er computerbaseret seriation.²⁹

Brakteaternes ydre kronologi og sammenhæng med folkevandringstiden er en væsentlig problemstilling indenfor forskningen. Langt den største del af brakteaterne er fundet som enkeltfund eller i depoter sammen med svært daterbare genstande, f.eks. umøntet guld og glasperler. Brakteaternes datering er derfor hovedsagelig sket på baggrund af solidistrømmen, som nåede Skandinavien, og de få solidi, der er fundet sammen med brakteaterne. Solidi har antagelig udgjort hovedmaterialet til produktionen af brakteater, så forskningens fokusering på solidistrømmen er meget forståelig. Mackeprang opdelte således ud fra solidistrømmen brakteaterne i tre perioder, hvor starten af produktionen lå i 5. årh., og hvor de sidste brakteater blev nedlagt i første halvdel af 7. årh.³⁰ I dag opfattes disse dateringer som forældede.³¹ Malmer delte ligeledes materialet op i tre perioder, men daterede oprindeligt ikke disse perioder nærmere.³² Senere hæftede han sig ved den bemærkelsesværdige forskel i dateringen på brakteaters og solidis omløbstid og nedlæggelse, og han vurderede derfor brakteaternes produktion og nedlæggelse til at være tidligere end man før havde ment.³³

Som en af de første lagde Bakka vægt på at inddrage gravfundene fra Norge, England og kontinentet i dateringen af ikke kun brakteaterne, men tillige folkevandringstidens genstandsmateriale generelt. Bakka inddrog Böhners kronologi for Trierområdet, de nordiske stilfaser og Nissen Meyers arbejde med relieffibler med barok fod og opdelte folkevandringstiden i fire trin.³⁴ Her er det især det yngste, fjerde trin, som er interessant, da dette trin blev de-

fineret ud fra D-brakteatproduktionen.³⁵ De ældst producerede og nedlagte D-brakteater fandtes i Finglesham grav D3, dateret til ca. 525 e.Kr. Denne grav angav begyndelsen på fjerde trin.

Ulla Lund Hansen samlede op og sammensatte ældre og nyere kronologiske analyser af gravpladser og fundkategorier og fremlagde det i en større europæiske sammenhæng. Dette arbejde ligger til grund for det kronologiske arbejde, som f.eks. Axboe producerer.³⁶ Lund Hansen tolker brakteaterne som produceret og nedlagt gennem en kort periode af folkevandringstiden.³⁷ Hun foreslår, at produktion og nedlæggelse foregår i sidste halvdel af 5. årh. og formodentlig kun har omfattet én til to generationer.

En vigtig pointe i arbejdet med brakteaterne er at skelne mellem produktion og nedlæggelse. Dette lagde Sonia Chadwich Hawkes vægt på, da hun undersøgte brakteater nedlagt i kentske grave i forhold til den skandinaviske produktion af brakteater.³⁸ En gennemgang af de importerede relieffibler og brakteaterne viser, at de var meget slidte ved nedlæggelsen. Dette slid gør det sandsynligt, at de kan være båret op til to generationer før nedlæggelse. Det rykker efter hendes overvejelser produktionen af D-brakteater tilbage til slutningen af 5. årh. I sin kronologiske analyse tager hun tillige stilling til, hvilken funktion D-brakteaterne havde i det kentske samfund.

Axboes nyeste arbejder behandler også brakteaternes produktionsdatering. Hans analyser er foretaget på de store menneskehoveder, som findes på A-, B- og C-brakteaterne. D- og F-brakteaterne er ikke med i seriationen, men inddrages ved hjælp af stilistiske paralleller. Axboes overvejelser munder ud i, at produktionen af brakteaterne begynder i midten af

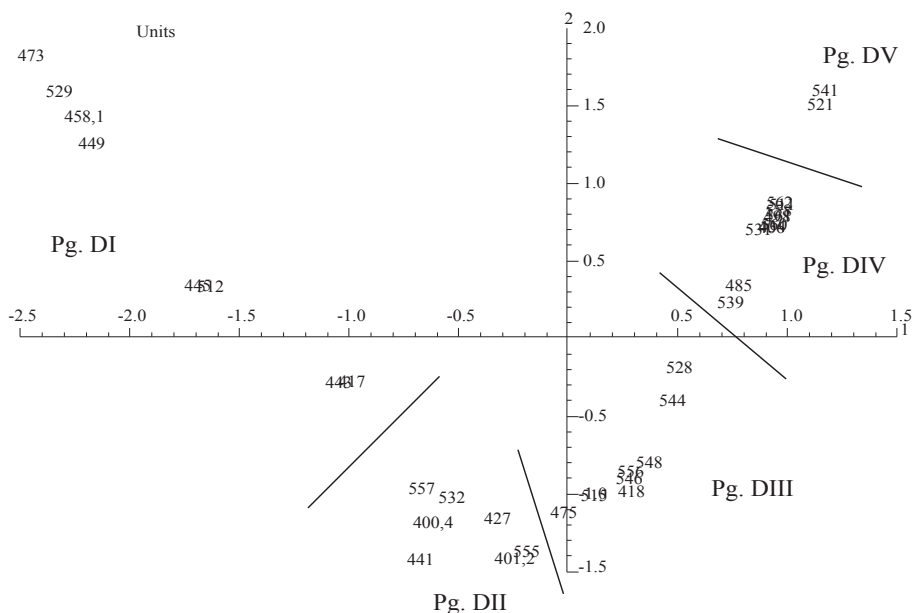

Fig. 2. Seriationen over Pg. DI – DV af sydkandinaviske stempler. Numrene refererer til Hauck et al.: *Ikonomographischer Katalog* bd. 3,1. Hvor flere numre har samme koordinater, er kun et af disse vist.

5. årh., og nedlæggelsen ophører i anden trediedel af 6. årh.³⁹ De mange års forskning i brakteaterne har ikke rykket ved den kendsgerning, at de tilhører folkevandringstiden. Spørgsmålet er derimod, hvornår i folkevandringstiden produktion og nedlæggelse af D-brakteaterne skal placeres og hvordan det stilistiske forhold mellem de skandinaviske og de øvrige europæiske eksemplarer skal tolkes.

3. Metode

For at kunne overskue det store antal D-brakteater og de mange variationer i motivet, er det nødvendigt at ty til computerbaseret databehandling. Den anvendte metode til fastlæggelse af udviklingen indenfor D-brakteaterne er en såkaldt korrespondensanalyse.⁴⁰ Analysen fungerer ud fra lighedsbegrebet og

knytter sig dermed til et af de vigtige redskaber i arkæologien – en typologisk serie. I dette tilfælde drejer det sig om, hvordan stilen på D-brakteaterne udvikles. Selve dyret på D-brakteaten kan opdeles i forskellige stilelementer. Alle dyrene har et hoved med et øje, en krop og lår og ben med fødder. Hver af disse kan samles i undergrupper efter lighed. Derudover kan der være forskellige bifigurer, som også kan være vigtige i motivet. Det drejer sig bl.a. om en menneskefod, et menneskeøre og nogle små dyrefigurer. Ved mit arbejde med D-brakteatdyrene blev det klart, at Salins opdelinger af dyret i hoved, lår og fødder måtte omtolkes. Hovedet skulle opdeles i flere elementer f.eks. øje, øjenbue og næb. Lårene skulle ses i forhold til kroppen, alt efter om de var en del af denne, og om låret var åbent eller lukket.

Trods store anstrengelser var det ikke muligt at se en kronologisk udvikling af føddernes udformning, og de er derfor ikke medtaget i seriationen. Der er dog ingen tvivl om, at der er fødder, som er karakteristiske for stil I, men de er ikke kronologisk signifikante på D-brakteatdyret.

Når man ser på delelementerne, er det motivet på produktionstidspunktet man betragter, og den datering, man får på dette grundlag, er derfor forskellig fra den datering man får, når man ser på nedlæggelsestidspunktet. Ved en nedlæggelsesdatering er der lagt brugstid til. Brugstid ses bl.a. på, hvor meget genstanden er slidt og er derfor et vigtigt argument for en nedlæggelseskronologi.

En seriation i sig selv kan ikke fortælle hvilke kombinationer, der er ældst eller yngst. Det er derfor nødvendigt at inddrage dateringer fra fundkonteksten, og her er det bedste grundlag gravmaterialet fra resten af Europa. En anden mulighed er at bruge stilistiske dateringer, dvs. genstande, der ud fra typologiske kriterier kan dateres. Det drejer sig hovedsagelig om relieffibler og guldmundblik.

4. Analysen

D-brakteater i Sydkandinavien

Analysen indeholder 174 eksemplarer fra Sverige og Danmark, hvorpå der er 85 forskellige stempler (fig. 2). I denne artikel skelnes mellem stempler, som værende et defineret motiv, og eksemplarer, som værende det antal gange stemplet er produceret. De 47 danske stempler stammer fra Jylland og Fyn, mens 27 stempler er fra Sverige og de resterende 11 er uden fundsted. 21 stempler er ikke medtaget i analysen pga. ufuldstændige dyr, fuglemotiv i stedet for firbenet dyr eller geometriske mønstre, der ikke kunne tolkes som dyremotiver. Da det drejer sig om

produktionsgrupper, er de forkortet til Pg. I den viste seriation fremkom fem brugbare grupper (Pg. D I-D V). Desuden er der en mindre regional produktionsgruppe (Pg. D VI), der stilistisk kan paralleliseres med seriationen. De udvalgte brakteater i fig. 3 er kun eksempler på gruppernes indhold (Appendiks). Retningen af seriationen er bestemt af den kronologiske og stilistiske analyse, som ses senere i artiklen. Vigtigt i denne forbindelse er at se D-brakteaterne som havende en sydkandinavisk muligvis jysk oprindelse og i dette område antages den ældste produktion at have fundet sted.

Den ældste gruppe er Pg. D I med syv stempler i 16 eksemplarer. Her ses et dyr med en kort krop, et lukket lår og et hoved med et rundt øje og en åben mund. Underkæben ligger ofte henover dyrets krop, og overkæben er tit med sløjfe. I den ældste gruppe er den stilistiske lighed ikke så uniform, som den blev siden hen. I den næste gruppe med 11 stempler i 18 eksemplarer, Pg. D II, er kroppen blevet længere, lårene er blevet pæreformede og lukkede. Dyrets hoved er rundt med et halvåbent næb. I den efterfølgende gruppe med 24 stempler i 49 eksemplarer, Pg. D III, ses kroppen som lidt længere og mere snoet, og lårene er ved at åbnes. Hovedet har fået adskilt næb og øje. I den sidste gruppe med 22 stempler i 50 eksemplarer, Pg. D IV, er dyret i opbrud. Dyret er delt i mange dele med kun antydning af en sammenhæng. I de to sidste grupper er der kommet flere elementer med, som ikke kendes fra de ældste eksemplarer, f.eks. det lille dyr i Pg. D III, kringlen (eller øret) og foden i Pg. D IV. Disse elementer har helt faste pladser i motivet. Pg. D VI adskiller sig fra de andre grupper ved at være en regional variation. Denne gruppe er en regionalgruppe fra Nordjylland, som kun er fremkommet i få eksemplarer (fem

Fig. 3. Udvalgte stempler fra Pg. D I-VI. Tallene referer til Hauck et al.: *Ikonographischer Katalog* bd. 3,1.

stempler i ni eksemplarer). Få stykker er spredt til Västergötland. Gruppen kan ikke nærmere dateres indenfor seriationen, da der er flere stilelementer, som forekommer forskellige steder i denne. Der er

dog enkelte stilelementer, som kan placere den i kontakt med Pg. D II og III, og den er derved ikke del af den ældste produktion af D-brakteater. Gruppen er ikke med i den afbildede seriation. Dyret i Pg.

D VI har et ovalt hoved med et krumt næb. Kroppen er langstrakt og snor sig om sig selv. Lårene er lukkede, og især det ene lår har en meget markant afslutning ud mod selve foden.

Det generelle billede viser, at med Pg. D I optræder en ny gruppe af brakteater, hvor motivet er anderledes end på de øvrige brakteattyper (A-, B-, C- og F-brakteaterne). Udtrykket i Pg. D I er usikkert i sit elementvalg, og der kan optræde forskellige inspirationer indenfor denne gruppe. Man har været enige om ideen eller nærmere fortællingen bag motivet, men måden at udtrykke det på, er meget forskellig indenfor gruppen. Der er til forskel fra A-, B- og C-brakteaterne ingen menneskefigurer, kun dyrefigurer i motivet. I Pg. D II og III bliver udtrykket fastlagt, og elementerne på de mange brakteater bliver mere uniforme, men selvom der er stor lighed indenfor gruppen, er der variation nok til en underopdeling i Pg. D II og Pg. D III. Pg. D II knytter sig til Pg. D I, og Pg. D III knytter sig til Pg. D IV. I Pg. D II ses der stadigvæk en usikkerhed i dyrets hoved og krop, men i Pg. D III er udtrykket helt udviklet. Indenfor denne gruppe er der stor lighed elementerne imellem. Hovedet med øje og næb og kroppens form er så ens i udtrykket, som det er muligt for forskellige stempler fra forskellige lokaliteter. I den efterfølgende Pg. D IV opløses motivet, og sammenhængen mellem elementerne mistes. Det halvrunde hoved med det løse mellemstykke og næb viser det tydeligt, men også kroppen går i opløsning. Lårene bliver adskilt fra den leddede krop. Pg. D IV er også karakteriseret af bifigurer, som får faste pladser i motivet, f.eks. øret og foden. Disse bifigurer har menneskelige træk. Bifigurerne kunne tyde på, at fortællingen bag motivet udvides eller ændres, dog ikke nok til at brakteaterne udmunder i en ny type.

Disse produktionsgrupper (Pg. D I-IV) har en udbredelse over hele fundområdet for D-brakteater, og de kan derfor ikke tolkes som værende regionale grupper.

D-brakteater fundet udenfor Skandinavien

Der er fundet 39 forskellige D-brakteatstempler i 66 eksemplarer udenfor det danske og svenske område. Den geografiske udbredelse fremgår af fig. 1. De fleste af disse stempler er produceret i guld som i Skandinavien, men der er enkelte undtagelser. I England er der fundet tre D-brakteatstempler produceret i sølv fra Driffield, Hornsea, og West Stow, og alle tre var meget slidte ved nedlæggelsen.⁴¹ På kontinentet er der fundet to D-brakteatstempler i sølv.⁴² Den ene er forgyldt, mens den anden er udformet som et beslag til et skjold og ikke som et hængesmykke.⁴³ Seriationen for de sydsandinaviske D-brakteater er brugt som grundlag for D-brakteater fundet udenfor Skandinavien (fig. 4). Herved kunne det klarlægges, om disse D-brakteater var en del af den skandinaviske tradition, eller om de var lokalt producerede imitationer. Otte stempler indeholdt stilelementer, som ikke var kendt i den skandinaviske tradition, og de blev ikke medtaget i korrespondensanalysen. En enkelt tysk D-brakteat havde på det ophøjede relief af dyret påsatte filigrantråde.⁴⁴ En sådan udført teknisk detalje kendes fra det nyligt fundne gennembrudte guldhængesmykke fra Elbæk Skov ved Horsens.⁴⁵ Den tyske brakteats stilelementer har desværre meget lidt tilfælles med de kendte skandinaviske eksemplarer. Enkelte andre havde flere genkendelige elementer, men dyrene manglede hovedet og kunne derfor ikke placeres i seriationen.⁴⁶ De kunne dog ved stilistisk sammenligning henføres til Pg. D IV (se under gravfund). Det var

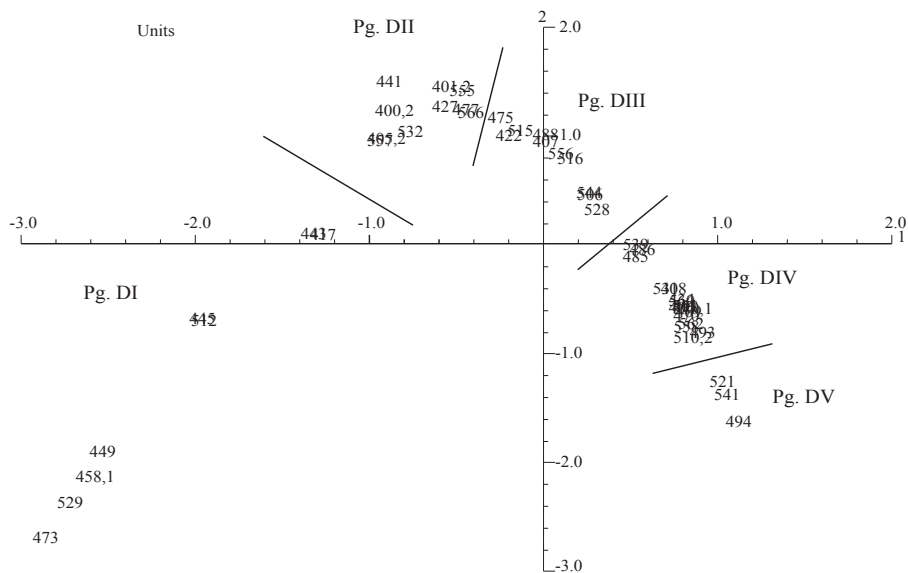

Fig. 4. Seriationen over både sydskan-
dinaviske og ikke-skandinaviske stempler.
Numrene referer til Hauck et al.: *Ikono-
graphischer Katalog* bd. 3,1. Hvor flere
numre har samme koordinater, er kun et
af disse vist.

ikke muligt at finde stempler, som kunne passe med stilelementkombinationen i Pg. D I eller D VI. Derimod var der fire stempler, som lå på overgangen mellem Pg. D II og D III,⁴⁷ og to som havde lighed med Pg. D III.⁴⁸ Disse to afviger fra det ellers meget uniforme udtryk, der ses i den sydskan-
dinaviske Pg. D III. Den største andel af stemplerne var lig den yngste gruppe, Pg. D IV.⁴⁹

Med det kontinentale og britiske materiale optræder en ny gruppe, som kun findes i ét eksemplar i det sydskan-
dinaviske område. Lokalgruppen fra Kent, Pg. D V, har meget tilfælles med Pg. D IV.⁵⁰ Dyret i Pg. D V hænger mere sammen, men selve dyrets krop og de åbne lår peger hen imod Pg. D IV. Øret er forsvundet, men foden er der stadigvæk, og her er ligheden med en menneskefod ikke til at tage fejl af. Dens placering er dog rykket fra midten af motivet i

Pg. D IV til under det snoede næb i Pg. D V. Pg. D V er en lokalproduceret gruppe, som kun er fundet i få eksemplarer i Kent og Normandiet samt i et enkelt eksemplar fra Snorup nær Varde.

Brakteater fundet udenfor Skandinavien får først en vigtig rolle i seriationen i Pg. D IV. De få eksemplarer fra Pg. D II og Pg. D III har mange unikke stilelementer, som kunne tyde på en lokal produktion og altså en imitation af de oprindelige brakteater fra det sydskan-
dinaviske område. Denne imitation kan dog kun være udført ud fra et nært kendskab til de oprindelige sydskan-
dinaviske D-brakteater. I den homogene Pg. D IV ses de fleste kentiske eksemplarer. De kentiske afviger meget sjældent fra de sydskan-
dinaviske eksemplarer, så her må der være tale om direkte import. De kontinentale fra samme gruppe har visse stilistiske variationer, som igen ty-

der på imitation mere end direkte import. Pg. D V må ses som en kentisk produceret gruppe, hvoraf kun få eksemplarer er eksporteret. Denne gruppe, der tolkes som værende samtidig eller i direkte forlængelse af den sydsandinaviske Pg. D IV, dokumenterer en brakteatproduktion i det kentiske område.

5. Det kronologiske aspekt

Det, som adskiller denne udvikling af D-brakteaterne fra tidligere tolkninger, er rækkefølgen af grupperne. Tidligere brakteatforskere har tolket brakteaternes motiv som opstået i sin fuldstændighed for dernæst at degenereres.⁵¹ D-brakteatmaterialet er domineret af to store grupper, der nogenlunde svarer til Pg. D III og Pg. D IV, og disse måtte ifølge flere brakteatforskere være de ældste eksemplarer. Grupperne blev tolket som produceret samtidigt, og de skulle være det udgangspunkt, hvorfra degenerationen udsprang. De degenererede eksemplarer bliver så identiske med Pg. D I og D II. Min seriation viser, at det modsatte er tilfældet (fig. 5). De »degenererede« eksemplarer udgør starten på produktionen, og brakteaterne med det »optimale« udtryk repræsenterer slutningen af produktionen. I forhold til tidligere brakteatforskere konklusioner skal den stilistiske udvikling vendes om. Den betydning, dette har for D-brakteaternes datering, vil fremgå af den kronologiske analyse i de følgende afsnit.

Den stilistiske udvikling

Ifølge mit arbejde kan den stilistiske udvikling af D-brakteaterne ses i sammenhæng med Haseloffs arbejde med stil I, som er den nyeste samlede analyse af stil I-genstande.⁵² Stil I opfattes som udsprunget af ornamentikken på de senromerske karvsnitbronzer,

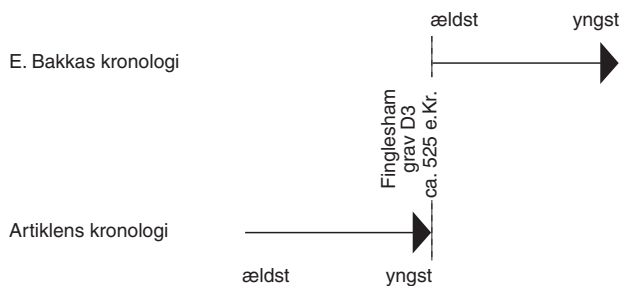

Fig. 5. Tegning, der illustrerer artiklens stilistiske udvikling overfor Egil Bakkas kronologi.

hvor bæltegarniturer med kantdyr udgør et væsentligt argument. Det er omdiskuteret, om denne stil er romersk eller germansk i sin oprindelse,⁵³ men ifølge Haseloff er Nydamstilen det skandinaviske mellemled mellem de såkaldte senromerske karvsnitbronzer og stil I. I stil I rykker dyreornamentikken fra kanten af genstandene op til at blive fladedækkende. Voss definerer som den første Nydamstilen som spiralkarvsnit i kompositionsmonster, geometrisk karvsnit, niello i bånd og stempler, sidstnævnte er dog få i antal.⁵⁴ Det hele dyr i motivet har ofte et sammenrullet bagparti. Kantdyrene er meget stiliserede, og kun hovedet med et øje og en åben mund med lange kæber ses. Den åbne mund med de lange kæber og det runde øje er interessant i forhold til den ældste produktion i seriationen, Pg. D I-D II. Fra Nydamfundet kendes den smukt udførte dupsko ornamenteret i karakteristisk Nydamstil (fig. 6). På den ses bl.a. seks dyrefigurer med åbne munde og lange kæber. Overkæben er let sammenrullet, og underkæben har en tendens til at ville ligge henover dyrets krop. Hvis man vil definere overgangen mellem Nydamstilen og stil I ud fra ornamentikken og dyrenes komposition, vil man opdage, at der ek-

Fig. 6. Dupsko fra Nydam II-fundet. Bernhard Salin 1904, 208, fig. 491.

sisterer et større overlap mellem de to stile. Ulf Näs-mans observationer viser således glidende overgan-ge imellem stilene i folkevandringstiden, og det ryk-ker f.eks. definerende karakteristika for stil I længe-re tilbage i tid.⁵⁵

Haseloff opdeler stil I i fire faser (stilfase A-D), men præciserer ikke fasernes kronologi, og vælger

at se dem som overlappende hinanden (fig. 7). Der-ved fremstår kronologien alligevel som en løbende udvikling.⁵⁶ I stilfase A er dyrefigurerne udført i en rund plastisk form med omgrænsende konturlinier. Det bedste eksempel er Galstedfiblen, men til denne gruppe hører relieffibler af jysk type også. I stilfase B bliver dyrefigurerne mere kompakte. De er stadig omgivet af konturlinier, som nu er forhøjede i for-hold til stilfase A.

Karakteristisk for den ældste D-brakteatgruppe, Pg. D I, er et kompakt dyr med et rundt, markeret lår samt en åben mund med lange kæber, som kan være sammenrullede eller som kan ligge henover kroppen. Disse træk karakteriserer også Nydamstilens dyr. En teknisk detalje er konturlinierne, som hovedsagelig ses i den ældste produktion af D-brak-teater, og som også er karakteristisk for den ældste produktion af stil I.⁵⁷ I Haseloffs stilfase C opgives det kompakte dyr fra stilfase B, og kroppene består kun af konturlinier. Der er en langsom udvikling hen imod båndformede dyrekroppe, som er karakter-istiske for stilfase D. I denne fase ses ingen marke-ring af kroppens dele, da de er gjort meget smalle. Denne stilfase er ifølge Haseloff overgangen til stil II. Der er et sammenfald mellem de båndformede og opsplittede dyr som i eksemplet fra fiblen fra Overhornbæk og den yngste produktion af D-brakte-ater, Pg. D IV.⁵⁸ Derudover skal der i sammenligning-en nævnes de åbne lår og hovedet med den u-forme-de øjenbue.

D-brakteaternes udvikling kan altså genfindes i Haseloffs analyse af stil I. Begyndelsen på D-brakte-atproduktionen ligger tæt ved begyndelsen af stil I og sandsynligvis i kontakt med den overlappende Nydamstil. Slutningen af stil I er også lig slutningen af D-brakteaternes produktion. Kontakten til stil II

er svær at finde, men de båndformede dyr peger hen imod stil II. På en enkelt D-brakteat fra Nordholz i Nordtyskland ses en hagespids på dyret og det er et element, der karakteriserer stil II.⁵⁹ Fastlæggelsen af overgangen mellem stil I og stil II kræver endnu noget arbejde, idet nye, dyrestilsornamenterede genstandstyper opstår og markante, regionale forskelle får stilbilledet til at fremstå meget komplekst.⁶⁰

Deponeringer i Skandinavien

De danske og svenske depoters absolutte datering er svær at fastlægge, da de indeholder genstande med dyrestil dateret til forskellige tidspunkter af folkevandringstiden. Der er dog enkelte undtagelser, som må fremhæves og vægtes. 32 samlede fund indeholder D-brakteater. Fem depoter indeholder kun brakteater, og disse kan ikke umiddelbart dateres. I femten depoter findes brakteater sammen med glasperler samt brudsølv og -guld. I tre depoter ses genstande, som er interessante at se i sammenhæng med guldbrakteater, men som ikke kan præcisere dateringen af disse. Det drejer sig om depoterne fra Kilerup (et spirallagt guldmundblik uden ornamentik), Gudme (en guldknap med indlagte granater og en antik sølvdenar slået under Faustina II) og Nørre Hvam (en udskåret guldgubbe).

I ni depoter er der daterbare genstande, men det skal bemærkes, at det er uvist, hvor lang omløbstiden var for de enkelte genstande. Her skal først nævnes depoter med genstande, der i produktion er dateret til første del af folkevandringstiden. I depotet fra Års med tre D-brakteater fra Pg. D II er der fundet en solidus, præget i perioden 425-455 e.Kr. (Valentinian III). Depotets datering bliver da en terminus post quem 425 e.Kr. Der er i samme fund en

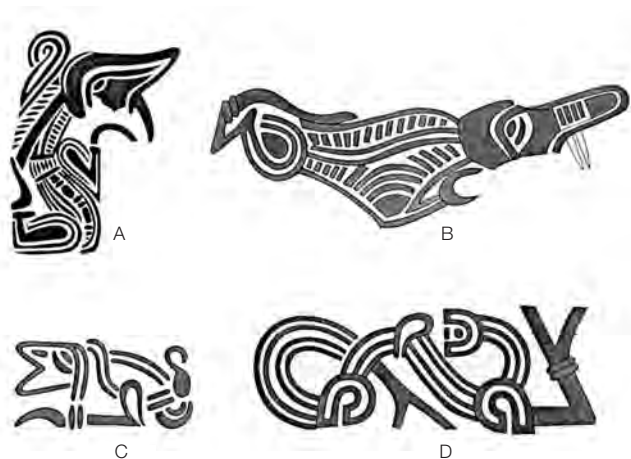

Fig. 7. Stilfase A: (Abb. 75/1) s. 131 Galsted. Stilfase B:(Abb. 107/d) s. 194 Vedstrup. Stilfase C: (Abb. 109/d) s. 197 Sjørup. Stilfase D:(Abb. 120/d) s. 213 Overhornbæk. Efter Haseloff 1981.

efterligning i guld af denne solidus. I depotet fra Holmgårds Mose i Nordjylland er der fundet fem D-brakteater fra henholdsvis Pg. D I, D II og D VI sammen med en C-brakteat, to små spiraldannede stykker guld, 28 glasperler og en ligearmet fibel dateret til Nydamstil.⁶¹ Det sidste nævneværdige depotfund er det store brudsølvspot fra Djurgårdsång i Västergötland. Depotet indeholder udover D-brakteaterne fra Pg. D III en større mængde sølv- og guldfragmenter, heriblandt genstande, der er ornamentet i Nydamstil. Der findes desuden tre depoter fra henholdsvis Kjellers Mose, Agerskov og Skonager med fragmenterede fibler, som dateres til den tidlige stil I.⁶² Kjellers mose indeholder de ældste D-brakteater, fra Pg. D I, mens de to andre indeholder D-brakteater fra den yngste produktion, Pg. D IV. Af depoter nedlagt sent i folkevandringstiden skal Overhornbæk ved Randers, Skodborghus ved Ha-

derslev og Darum i Vestjylland nævnes, da alle indeholder fibler eller guldmundblik med ornamentik dateret til sen stil I.⁶³ Depoterne fra Darum og Overhornbæk indeholder genstande, der kan tyde på en længere tids indsamling før nedlæggelse, idet der bl.a. ses A-brakteater, som har stor lighed med de romerske forbilleder fra 4. årh. og derfor må være produceret tidligt i folkevandringstiden.

Det er ikke let ud fra sammensætningen i depoterne at komme med en enkel konklusion, eftersom flere af genstandene har haft en lang omløbstid. En udelukkelse af de skandinaviske depoter fra de kronologiske analyser er dog ikke tilrådelig, da vi erved mister den vigtigste fundkategori fra den yngre del af folkevandringstiden. Men forestille sig, at alle brakteatdepoterne er nedlagt på samme tid, f.eks. ved en naturkatastrofe synes ikke umiddelbart at kunne dokumenteres ud fra depoterne, idet der er ganske stor variation i de enkelte depoters yngste genstand. Det skal ud fra fundene fra Års, Holmgårds Mose og Djurgårdsång foreslås, at de første nedlæggelser af D-brakteater har fundet sted i begyndelsen af stil I's produktionsperiode, dvs. ca. i midten af 5. årh., og at nedlæggelsen af D-brakteater er fortsat folkevandringstiden ud. Det kan ikke dokumenteres i kildematerialet, at D-brakteater er nedlagt indenfor stil II. De yngste nedlæggelser skal antagelig derfor ses i sammenhæng med overgangen til og accepten af stil II i Skandinavien.

Depoter udenfor Skandinavien

I den nordlige del af Tyskland er der fundet brakteatdepoter, som i karakteristika ligner dem, vi kender fra Skandinavien. I det velkendte depot fra Sievern med elleve brakteater ses både A-, C- og D-brakteater, men ingen følgegenstande, der kan bidrage til

en datering.⁶⁴ D-brakteaterne tilhører Pg. D III og D IV. I depotet fra Landegge er der også fundet C-brakteater sammen med en D-brakteat fra Pg. D IV, et sølvsmykke, en glasperle og en antik solidus af Valentinian I slået 364-375 e.Kr. (senere stjålet). Det sidste depot er fra Nebenstedt og indeholder B-, D- og F-brakteater. Ingen af brakteatdepoterne giver mulighed for en absolut datering af D-brakteaternes nedlæggelse eller produktion. Disse depoter må dateres samtidig med eller efter den sidste produktion i Skandinavien. Hovedparten af depoterne indeholder kun brakteater og har stor lighed både i indhold og nedlæggelsestradition med forholdene i Skandinavien. Det er usikkert, om disse D-brakteater er lokalt produceret eller importeret. De fleste kunne placeres i seriationen, men to eksemplarer havde unikke stilelementer, der kunne pege hen imod en imitation. På grund af den geografiske nærhed til Sydskandinavien kunne de dog lige så godt være en lokal variation. Ingen af D-brakteaterne, hverken fra enkeltfund eller depotfund, var nye ved nedlæggelsen, enkelte var endog meget slidte.⁶⁵

Gravfund

I elleve kentske grave, hovedsagelig kvindegrave, er der fundet 21 D-brakteater. Gravpladserne Finglesham, Sarre og Bifrons har afgivet de fleste brakteater. Det nyeste arbejde om disse er udført af Sonia Chadwick Hawkes i begyndelsen af 1980'erne.⁶⁶ I min kronologiske analyse blev Chadwick Hawkes' dateringer sammenholdt med de nye kronologiske arbejder af Birte Brugmann og Frank Siegmund & Elke Nieveler.⁶⁷ Der forekommer ofte frankisk importerede genstande i kentske kvindegrave og derfor er Frank Siegmund og Elke Nievelers kronologiske arbejder med gravpladser i det Nedre Rhinområde

de af stor vigtighed. Ifølge min kronologiske analyse må de kentiske kvindegrave dateres mellem ca. 525-550/60 e.Kr. (Brugmanns fase II-III og Siegmund fase 4). De ældste grave er Monkton grav 26, Dover Buckland grav 20 og Finglesham grav D3. Den yngste grav er Finglesham grav 203, og de syv resterende grave er dateret imellem de nævnte grave. Jeg mener ikke, at en tidligere datering er mulig, da de lokale kentiske genstande med stil I indtil nu ikke er dateret tidligere end første fjerdedel af 6. årh. Denne dateringsrammes begyndelse er især vurderet ud fra dateringen af skjoldtornspænder fra kontinentale grave. Her optræder de først efter 520 e.Kr.⁶⁸ Slutdateringen skal også ses i forhold til det samlede udstyr i de kentiske kvindegrave, idet der i midten af 6. årh. sker et skift fra importerede til lokalproducerede genstande.⁶⁹

I de ældste kentiske grave (Monkton grav 26, Dover Buckland grav 20 og Finglesham D3) ses slidte D-brakteater fra Pg. D IV. De må være skandinavisk produceret, da de har en høj grad af stilistisk lighed med de skandinaviske eksemplarer. Pg. D IV skal derfor dateres tidligere end den ældste nedlæggelse i Kent. Lyminge grav 16 og Bifrons grav 29 samt 64 har alle et D-brakteatdyr, som intet hoved har, men som stilistisk må sættes i Pg. D IV. Det er svært at afgøre, om denne type er produceret i Skandinavien eller i Kent, men der er ingen eksempler i Sydskandinavien på, at hovedet på dyret ikke er medtaget. Hvis guldindhølet inddrages (se neden for under guldanalyse) må de placeres i Pg. D IV. Sliddet ses klart på disse brakteater, og de må være båret gennem længere tid. Gravene med denne variation dateres til midten af dateringsrammen, og det må formodes, at denne type også er skandinavisk produceret. I Bifrons grav 63 er der en D-brakteat

fra Pg. D V, som har været ubrugt ved nedlæggelsen. I Sarre grav 4 er der fundet tre eksemplarer fra overgangen mellem Pg. D IV og Pg. D V og de er næsten ikke slidte. I den samme grav er der to stykker fra Pg. D V, som var ganske nye ved nedlæggelsen, og en lidt slidt D-brakteat med et unikt motiv. Sarre grav 4 dateres af Chadwick Hawkes til 540-550 e.Kr.⁷⁰ Den yngste grav er Finglesham grav 203 (ca. 550 e.Kr.). Den indeholder et stempel i to eksemplarer fra Pg. D IV. De er stempelidentiske med brakteaterne fra grav D3 fra samme gravplads og alle tre eksemplarer er slidte. Finglesham grav 203 er problematisk: hvorfor er D-brakteaterne fra graven ikke mere slidte, når der er 25-30 års forskel mellem de to nedlæggelser i henholdsvis grav D3 og grav 203? Chadwick Hawkes fremsætter en plausibel forklaring, idet hun tolker dette som to identiske smyksesæt (eller i alt seks D-brakteater), der er kommet til England med den samme kvinde. Kvinden har gemt det ene sæt til senere brug eller arv, imens hun har taget det andet i brug med det samme. Vi kender ikke hendes alder, da hun dør, men døden indtræffer kort efter, at hun har taget sættet i brug. Det andet sæt kommer først i brug, da hendes datter eller svigerdatter er gammel nok til at bære et kvindesæt. Datter/svigerdatter dør 25-30 år gammel og sættet kommer derfor næsten ubrugt i graven. Dette eksempel illustrerer, at selv om fundkonteksten er vigtig, er en tolkning af den sociale og etniske baggrund også af betydning. D-brakteater forekommer i angelsaksiske grave fra første og anden fjerdedel af 6. årh. og de tilhører alle den yngste produktion.

Tolv grave på kontinentet indeholder D-brakteater. Ofte er der kun et enkelt eksemplar af D-brakteattypen med i graven og dette eksemplar er ofte slidt. De er løsrevet fra deres geografiske oprindel-

sessted og muligvis også fra deres funktionsmæssige sammenhæng, og de bliver derved unikke smykker i de samfund, de optræder i. I Sablonière, Poysdorf, Saratice, Schretzheim og Várpalota findes D-brakteater i unikke versioner og de skal tolkes som imitationer af det skandinaviske D-brakteatmotiv.⁷¹ Deres kronologiske betydning for produktionsgrupperne er derfor nedtonet. Fælles for de ovennævnte er en datering til Nieveler & Siegmunds fase 3 og 4 (480/90-550/60 e.Kr.).⁷² Disse eksemplarer kan opdeles i to grupper. Den ene består af Sablonière, Poysdorf, Saratice og Várpalota. De er så langt fra det oprindelige D-brakteatmotiv, at de ikke kan typologiseres som D-brakteater i skandinavisk stil. Den anden gruppe er de fem D-brakteater fra Schretzheim, som har et meget forvansket udgave af D-brakteatmotivet, men hvor det sydskandinaviske forbillede fornemmes. De resterende syv grave kan sandsynligvis dateres lidt tidligere end den dateringsramme, der blev lagt henover de kentske grave. De ældste D-brakteater på kontinentet er fundet i Bad Kreuznach og i Hérouvillette grav 39.⁷³ I Bad Kreuznach-graven blev der fundet en bronzemønt, der enten var præget 491-518 e.Kr. eller 518-27 e.Kr. Den er desværre ikke bevaret. Graven indeholdt også en femknopfibul, som af Siegmund dateres til perioden 480-530 e.Kr. i det nedre Rhinområde.⁷⁴ Graven fra Hérouvillette dateres på grund af de S-formede fibler til starten af 6. årh. Begge grave har en D-brakteat fra Pg. D IV, dog er der visse unikke træk ved brakteaten fra Bad Kreuznach. De to grave tillader en datering af nedlæggelsen af D-brakteater på kontinentet til kort efter 500 e.Kr. D-brakteaterne fra Obermöllern grav 20, Rhenen grav 775, Schönebeck grav 15b og Wörrstadt grav? må være imitationer af de oprindelige skandinaviske D-brakteater. Der er flere

stilelementer, der binder stykkerne fra Obermöllern og Wörrstadt sammen, hvilket tyder på en lokal guldsmeds produktion. Brakteaten fra Schönebeck og beslagene fra Rhenen er i sølv og er uden tvivl lokalt produceret. Beslaget fra Rhenen er i øvrigt en af de yngste imitationer, da denne grav kan dateres til ca. 550 e.Kr.⁷⁵

Den tætte kontakt mellem Kent og Jylland blev fremhævet i den stilistiske analyse og ved den kronologiske undersøgelse ses det, at de ældste importerede D-brakteater ender i kvindegrave omkring 525 e.Kr., og at nedlæggelsen fortsætter indtil midten af 6. årh. Nedlæggelsen på kontinentet af de ældste D-brakteater må ud fra gravene fra Bad Kreuznach og Hérouvillette grav 39, dateres til kort efter 500 e.Kr. D-brakteaterne i begge områder tilhører Pg. D IV og alle bærer spor af slid. De imiterede D-brakteater på kontinentet demonstrerer en interesse for og indsigt i skandinavisk tradition og stil, men kontakten er en anden type end mellem Jylland og Kent. Denne imitation, som er samtidig med importen, skal ses i forhold til resten af genstandsmaterialet på kontinentet, hvor skandinaviske former og dyrestil hyppigt bliver imiteret. Dette betyder, at den sydskandinaviske produktion af Pg. D IV må være startet før 500 e.Kr.

Guldanalyse

En analyse af brakteaternes guldindhold kan påvise slægtskab med solidi, men kan også spore slægtskabet brakteaterne imellem. Mark Pollards analyse af guldbrakeater fra de kentske kvindegrave skal fremhæves.⁷⁶ Materialet er afgrænset til et regionalt område, til den samme nedlæggelsestype (grav) og det samme kulturelle køn (kvinde). Det kan være kompliceret og indeholder flere faldgruber at

sammenligne metalanalyser udført efter forskellige metoder. Pollard har analyseret 22 guldhængesmykker: 19 brakteater, to guldhængesmykker af en anden type og en gulddperle. Han har taget prøver af både bagsiden og øsknen, men der ses ingen nævneværdig forskel mellem disse to steder på smykket. Alle brakteaterne er D-brakteater på nær én, som tilhører B-brakteattypen. Denne B-brakteat har et noget lavere guldindhold (77%) end resten af gruppen, men bekræfter den nedenfor anførte tolkning. Chadwick Hawkes konkluderer ud fra disse analyser, at brakteaternes guldindhold stemmer godt overens med placeringen på de tre gravpladser (Finglesham, Bifrons og Sarre). Mit arbejde viser, at man kan se denne analyse i forhold til stemplet eller motivet og derfor i dette tilfælde til produktionsgrupperne. Undersøgelsen viser, at brakteater med størst stilistisk lighed også har størst lighed i guldindholdet og derved er del af samme produktion.

D-brakteaterne kan ud fra guldindholdet opdeles i tre grupper (fig. 8). Den største gruppe har et guldindhold på mellem 84-89 % og disse eksemplarer tilhører Pg. D IV. I denne gruppe er medtaget stilvarianten, hvor dyret ikke har noget hoved. Den anden gruppe har et lidt højere guldindhold på 91,6-96,8 % og det er den formodentlig kentisk producerede Pg. D V. Gruppen imellem Pg. D IV og Pg. D V har samme stempel og findes i tre eksemplarer. Guldindholdet ligger på 93-95,4%. Det vil sige, at den skal regnes med i produktionen af Pg. D V. Den unikke type fra Sarre grav 4 har det laveste guldindhold af alle D-brakteaterne, men den skal ses i forbindelse med produktionen af Pg. D IV.

Konkluderende skal det fremhæves, at denne metalanalyse kan bekræfte den ovenfor fremlagte seriation og dens grupperinger. Guldanalysen kan selv-

Brakteater	Pg.	Guldindhold i %
IK 23 (7)	B-brakteat	77
IK 496 (1)	(Pg. D IV)	83
IK 412 (69)	(Pg. D IV)	84
IK 425 (4iii)	Pg. D IV	86,8
IK 412 (10)	(Pg. D IV)	88,7
IK 462	(Pg. D IV)	88,7
IK 426 (41)	Pg. D IV	88,7
IK 426 (4ii)	Pg. D IV	89,1
IK 492,1	Pg. D IV	89,4
IK 426 (4i)	Pg. D IV	89,8
IK 426 (35)	Pg. D IV	89,9
IK 410 (8)	Pg. D IV	89,9
IK 410 (9)	Pg. D IV	89,9
IK 411 (69)	Pg. D V	91,6
IK 493 (6)	Pg. D IV-V	93
IK 493 (5)	Pg. D IV-V	93,2
IK 495 (2)	Pg. D V	93,2
IK 493 (4)	Pg. D IV-V	95,4
IK 494 (3)	Pg. D V	96,8

Fig. 8. Guldanalyse udført af M. Pollard og opdelt af forfatteren i tre grupper. Efter Chadwick Hawkes & Pollard 1981.

følgelig ikke fortælle præcist, hvor produktionen har fundet sted, men man må tolke ligheder i guldindholdet til at svare til samme produktion. I Pg. D IV er der en stor lighed i guldindholdet brakteaterne imellem og det samme gælder for den mindre gruppe af Pg. D V. Den importerede gruppe af D-brakteater ses i Pg. D IV både med eller uden hoved samt den unikke D-brakteat fra Sarre, mens en for-

modentlig lokal produktion i Kent ses i Pg. D V. Der er også udført guldanalyser af de to D-brakteater fra Hérouvillette grav 11 og 39.⁷⁷ De kan sammenføres med henholdsvis Pg. D IV og D V i den stilistiske analyse, men guldindholdet er noget lavere end hos genstandene fra Kent. D-brakteaten fra grav 11 indeholder 70% guld, mens brakteaten fra grav 39, som er stempelidentisk med en brakteat fra Sarre, kun indeholder 68%. Der skal tages forbehold for de mulige forskelle i anvendte metoder, men ellers viser det, at produktionsforholdene er anderledes end i Kent. Det kunne være interessant at foretage guldanalyse på det enkelte eksemplar fra Pg. D V i Danmark, stykket fra Snorup, og sammenligne med det kentiske resultatet. Det optimale ville derved være, at dette stykke havde det samme guldindhold som de øvrige D-brakteater fra Pg. D V og derved kunne tolkes som importeret til Danmark.

6. Sammenfatning

Gennem årene har D-brakteaterne været analyseret og tolket som et degenerationsfænomen, der afslutter brakteatproduktionen og folkevandringstiden. Denne uheldige situation har påvirket vores kronologiske opfattelse af ikke bare D-brakteaternes ornametik, men også af deres forhold til Nydamstilen og stil I. En af grundene til, at de er så svære at placere i brakteatkronologien, er deres stilistiske egenart i forhold til de øvrige fire typer brakteater. Dette har gjort det legalt at se dem som afslutningen eller som et degenerationstegn. Den geografiske udbredelse og det i forhold til de øvrige brakteattyper anderledes udtryk, burde have givet dem en selvstændig status og en deraf følgende selvstændig analyse. Det er i denne artikel forsøgt at undersøge D-brakteaternes kronologi først i produktion og dernæst i

forhold til nedlæggelsen. På basis af kvantitet, variation og udbredelse er der god grund til at se Sydvestskandinavien som D-brakteaternes oprindelsesområde. I dette område må den ældste produktion have fundet sted. En sammenligning af de ældste eksemplarer, især Pg. D I, med datidens dyrestil viste et sammenfald med både Nydamstilen og den tidlige stil I. Man må derfor formode, at en produktion af D-brakteater er sat ind i begyndelsen af stil I, omkring 450/475 e.Kr. Slutningen af produktionen, Pg. D IV, viste et stilistisk sammenfald med de yngst daterede genstande i stil I såsom Overhornbækfiblen.

En nedlæggelsesdatering vil altid være en terminus post quem datering i forhold til produktionen. Spørgsmålet er så, hvor lang omløbstiden har været. De sydsandinaviske depoter er svære at datere på grund af usikkerheden i nedlæggelsestidspunktet. Der er dog enkelte depoter, som indeholder andre genstandstyper, der kunne tyde på en deponering fra midten af det 5. årh. Men mange af depoternes genstande er indsamlet over flere generationer, og det gør dem upålidelige til datering. D-brakteater er dog oftest fundet alene eller sammen med genstande, der ikke kan tidsbestemmes præcist. Her har vi måske at gøre med en nedlæggelse kort efter produktionen? Det kan dog hverken bekræftes eller udelukkes, for i en detaljeret kronologisk analyse af de sydsandinaviske depoter er det ikke nok at se på fundkonteksten. Man må også undersøge depotets formål og funktion i datidens samfund.

D-brakteater fundet udenfor Sydskandinavien skal ses i forhold til deres stilistiske lighed med brakteaterne i den sydsandinaviske seriation. På kontinentet er der en større forskel i stilen, og her kan en direkte import ikke forklare deres tilstedeværelse. Tendensen er, at jo tættere vi er på Sydskandinavien, jo

tættere er den stilistiske lighed, og denne lighed kan også findes i depottraditionen. I det angelsaksiske område er der større lighed med de sydsandinaviske D-brakteater, men her ender de i grave. Pg. D V er et udtryk for en optagelse og udvidelse af den sydsandinaviske D-brakteatproduktion. Både på kontinentet og i det angelsaksiske område findes D-brakteatmotivet på sølvbrakteater og det er et ukendt fænomen i Skandinavien. D-brakteater fundet udenfor Sydsandinavien har ofte spor af slid, der viser længere tids brug før nedlæggelsen. Der er sjældent spor af kraftigt slid på D-brakteater fundet i Sydsandinavien. Det må skyldes, at de enten er sjældent brugt, f.eks. kun til festlige lejligheder, eller at de er nedlagt kort tid efter produktionen. Den kronologiske analyse giver en nedlæggelse af D-brakteater fundet udenfor Sydsandinavien fra 500 e. Kr og fremefter. Fundomstændighederne kan på nuværende tidspunkt ikke datere dem tidligere, og disse eksemplarer tilhører eller er imitationer af den yngste produktion (Pg. D III-D IV). I det angelsaksiske område ses de ældste nedlæggelser af D-brakteater i grave omkring 520/525 e.Kr.

Konkluderende skal jeg derfor fremsætte følgende datering af D-brakteaternes produktion og nedlæggelse: Produktionen skal ses i sammenhæng med stil I's begyndelse og kontakten med den overlappende Nydamstil i midten af 5. årh. Produktionen er fortsat indtil midten af 6. årh. Den ældste produktion er foregået i Sydvestskandinavien og har dernæst bredt sig til sydligere germanske folkeslag både som import og som imitation, mens der er importeret men også udviklet en produktion i det angelsaksiske område. Afslutningen på brakteatproduktionen er beslagene på skjoldet fra Rhenen i Holland. Motivet er

genkendeligt, men her er hængesmykkeideen opgivet. Nedlæggelsen af D-brakteater følger den samme datering. Ældste datering af en nedlagt D-brakteat er fra Årsfundet med en t.p.q. til 425 e.Kr. Hvor langt op i 6. årh. deponeringen er sket i Sydsandinavien afhænger af, hvornår stil II begynder at dominere genstandsmaterialet. Nedlæggelsen af D-brakteater udenfor Sydsandinavien er fortsat et godt stykke tid derefter og Rhenen-graven må være den (eller en af de) yngst daterede grav(e) indeholdende D-brakteatmotivet.

Appendix: D-brakteaternes produktionsgrupper

IK: Hauck, Karl et al.: *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog 1-3*. München 1985-89.

MM: Mackeprang, Mogens B.: *De nordiske Guldbrakteater*. Jysk Arkæologisk Selskab 1952.

MA: Axboe, Morten: *The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. With a supplement to the catalogue of Mogens Mackeprang. Acta Archaeologica* 52. 1981, 1-100.

Stempler i ( ) er ikke med i seriationen, men deres placering er fundet ved stilistisk lighed.

Pg. D I

IK 417/ MM 99 Pl. 18,6: Darum (Vestjylland) Danmark

IK 449/ MM 90 Pl. 18,13: Hvolbæk (Østjylland) Danmark

IK 458,1/ MM 94 Pl. 18,9: Kjellers Mose (Vestjylland) Danmark

IK 458,2/ MM 84 Pl. (18,9): Holmgårds Mose (Midtjylland) Danmark

IK 473/ MM 66 Pl. 18,2: Nordjylland, Danmark

IK 490/ MM 100 Pl. 18,10: Roushøje (Vestjylland) Danmark

IK 512/ MM 101 Pl. 18,7: Skonager (Vestjylland) Danmark

IK 529/ MM 73 Pl. 18,8: Stenildvad (Nordjylland) Danmark

Pg. D II

IK 400,1/ MM 71 Pl. 23,4: Års (Nordjylland) Danmark

IK 400,2/ MM 106 Pl. (23,4): Dover (Sønderjylland) Danmark

IK 400,3/ MM 97 Pl. (23,4): Nørre Hvam (Vestjylland) Danmark

IK 400,4/ MM 79 Pl. 16,31: Skovsborg (Midtjylland) Danmark
IK 401,1/ MM 71 Pl. 17,20: Års (Nordjylland) Danmark
IK 401,2: Østerå (Nordjylland) Danmark
IK 405,1/ MM 319 Pl. 16,30: Terp Achlum (Friesland) Holland
IK 405,2/ MM 319 Pl. 16,30: Terp Achlum (Friesland) Holland
IK 427/ MM 277 Pl. 17,9: Finnekumla (Västergötland) Sverige
(IK 432/ MM 52 Pl. 17,21: Fyn, Danmark)
IK 441/ MM 78 Pl. 17,22: Højbjerg (Midtjylland) Danmark
IK 443/ MA 84 Pl. II: Holmgårds Mose (Midtjylland) Danmark
IK 445/ MM 84 Pl. 19,19: Holmgårds Mose (Midtjylland) Danmark
IK 477/ MM 333 Pl. 17,12: Obermöllern (Sachsen) Tyskland
IK 497/ MA 331a Pl. XII: Schönebeck (Magdeburg) Tyskland
(IK 526/ MM 77 Pl. 17,33: Stenholt (Midtjylland) Danmark)
IK 532/ MM 83 Pl. 17,4: Tapdrup (Midtjylland) Danmark
IK 555/ MM 266 Pl. 17,13: Nær Vättilösa (Västergötland) Sverige
IK 557/ MM 266 Pl. 17,35: Nær Vättilösa (Västergötland) Sverige
IK 566/ MA 334b Pl. XII: Wörrstadt (Rheinland-Pfalz) Tyskland

Pg. D III

IK 407/ MM 68 Pl. 16,2: Apholm (Vendsyssel) Danmark
IK 418/ MM 269 Pl. 16,33: Djurgårdsång (Västergötland) Sverige
IK 419/ MM 269 Pl. 16,34: Djurgårdsång (Västergötland) Sverige
IK 422/ MA 305a Pl. VIII: Driffield (Yorkshire) England
IK 429/ MM 235 Pl. 17,7: Frederiksdal (Skåne) Sverige
IK 433/ MM 275 Pl. 17,8: Gerdstorp Skattegård (Västergötland) Sverige
IK 454/ MA 271a Pl. VII: Källemossen (Västergötland) Sverige
IK 455,1/ MM 54 Pl. 17,14: Killerup (Midtfyn) Danmark
IK 455,2: Gudme II (Sydfyn) Danmark
IK 475/ MM 180 Pl. 17,10: Norra Torlunda (Östergötland) Sverige
IK 481/ MM 104 Pl. 17,19: Orten (Vestjylland) Danmark
IK 482/ MM 85 Pl. 17,2: Overhornbæk (Østjylland) Danmark
IK 487/ MM 150 Pl. 16,36: Rivjaland (Rogaland) Norge
IK 488/ MM 284 Pl. 16,35: Rolfsered (Bohuslän) Sverige
IK 499/ MM 228 Pl. 17,25: Skåne, Sverige
IK 506/ MA 325/5 Pl. XI: Sievern (Niedersachsen) Tyskland
(IK 514/ MM 79 Pl. 17,6: Skovsborg (Midtjylland) Danmark)
IK 515/ MM 79 Pl. 17,23: Skovsborg (Midtjylland) Danmark
IK 516/ MM 79 Pl. 17,32: Skovsborg (Midtjylland) Danmark
IK 528/ MM 73 Pl. 16,37: Stenildvad (Nordjylland) Danmark
IK 537/ MM 80 Pl. 17,18: Torning Vesterhede (Midtjylland) Danmark
IK 543,1/ MM 355 Pl. 16,38: Ukendt fundsted

IK 543,2/ MM 237 (Pl. 16,38): Ravlunda (Skåne) Sverige
IK 545/ MM 340 Pl. 17,15: Ukendt fundsted
IK 546/ MM 340 (Pl. 17,15): Ukendt fundsted
IK 547/ MM 356 Pl. 17,16: Ukendt fundsted
IK 548/ MM 360 Pl. 17,24: Ukendt fundsted
IK 556/ MM 266 Pl. 17,34: Nær Vättilösa (Västergötland) Sverige

Pg. D IV

IK 404/ MM 319 Pl. 16,14: Terp Achlum (Friesland) Holland
IK 406/ MM 95 Pl. 16,17: Agerskov (Vestjylland) Danmark
IK 408/ MA 334c Pl. XII: Bad Kreuznach (Rheinland-Pfalz) Tyskland
(IK 409/ MA 109a Pl. III: Bevtoft (Sønderjylland) Danmark)
IK 410/ MM 311 Pl. 16,11: Bifrons (Kent) England
(IK 412,1/ MM 313 Pl. 17,5: Bifrons (Kent) England)
(IK 412,2/ MM 311 Pl. (17,5): Bifrons (Kent) England)
IK 415/ MM 317 Pl. 16,13: Wurt Burmania (Friesland) Tyskland
IK 421/ MA 314a Pl. IX: Dover Buckland (Kent) England
IK 424 / MM 234 Pl. 16,21: Filborna (Skåne) Sverige
IK 425/ MM 314 Pl. 16,9: Finglesham (Kent) England
IK 426,1/ MM 314 Pl. 16,10: Finglesham (Kent) England
IK 426,2/ MA 314a Pl. VIII: Finglesham (Kent) England
IK 434/ MA 80a Pl. II: Grathe Hede (Midtjylland) Danmark
IK 461/ MM 324 Pl. 16,6: Landegge (Niedersachsen) Tyskland
(IK 462/ MA 314e Pl. IX: Lyminge (Kent) England)
IK 467: Monkton (Kent) England
IK 468/ MM 323 Pl. 16,5: Nebenstedt (Niedersachsen) Tyskland
IK 469/ MM 97 Pl. 16,3: Nørre Hvam (Vestjylland) Danmark
IK 470/ MM 97 Pl. 16,18: Nørre Hvam (Vestjylland) Danmark
IK 471,1/ MM 97 Pl. 16,19: Nørre Hvam (Vestjylland) Danmark
IK 471,2/ MM 98 Pl. (16,19): Store Anst (Vestjylland) Danmark
IK 472/ MA 325b Pl. XI: Nordholz (Niedersachsen) Tyskland
IK 485/ MA 237a Pl. VII: Ravlunda (Skåne) Sverige
IK 486/ MA 319a Pl. IX: Rhenen, Holland
(IK 489/ MM 284 Pl. 19,21: Rolfsered (Bohuslän) Sverige)
IK 492,1/ MM 310 Pl. 16,12: Sarre (Kent) England
IK 492,2/ MA 315c Pl. IX: Hérouvillette (Normandiet) Frankrig
IK 492,3/ MM 315 Pl. (16,12): Kent, England
IK 493/ MM 309 Pl. 16,15: Sarre (Kent) England
(IK 496/ MM 309 Pl. 17,3: Sarre (Kent) England)
IK 498/ MM 225 Pl. 16,1: Skåne, Sverige
IK 505/ MA 325/2 Pl. X: Sievern (Niedersachsen) Tyskland
IK 507/ MM 325/6-11 Pl. X-XI: Sievern (Niedersachsen) Tyskland

IK 510,1/ MM 107 Pl. 16,8: Skodborghus (Sønderjylland) Danmark

IK 510,2/ MM 92 Pl. (16,8): Vester Nebel (Østjylland) Danmark

IK 511/ MM 101 Pl. 16,4: Skonager (Vestjylland) Danmark

IK 513/ MM 79 Pl. 16,23: Skovsborg (Midtjylland) Danmark

IK 531/ MM 83 Pl. 16,16: Tapdrup (Midtjylland) Danmark

IK 539/ MM 273 Pl. 17,31: Ulvstorp Skattegården (Västergötland) Sverige

IK 540/ MM 357 Pl. 16,7: Ukendt fundsted

IK 544/ MM 354 Pl. 17,1: Ukendt fundsted

IK 554: Ukendt fundsted

IK 558/ MA 98a Pl. II: Vamdrup (Vestjylland) Danmark

IK 560/ MM 58 Pl. 16,20: Vedby (Midtfyn) Danmark

IK 561/ MM 92 Pl. 16,2: Vester Nebel (Østjylland) Danmark

IK 562/ MM 92 Pl. 16,25: Vester Nebel (Østjylland) Danmark

IK 565/ MA 307b Pl. VIII: West Stow (Suffolk) England

Pg. D V

IK 411/ MM 312 Pl. 16,27: Bifrons (Kent) England

IK 440/ MA 315b Pl. IX: Hérouvillette (Normandiet) Frankrig

IK 456/ MA 308 Pl. VIII: Kings Field (Kent) England

IK 494/ MM 309 Pl. 16,28: Sarre (Kent) England

IK 495/ MM 309 Pl. 16,29: Sarre (Kent) England

IK 521/ MM 105 Pl. 16,24: Snorup (Vestjylland) Danmark

IK 541/ MM 364 Pl. 16,22: Ukendt fundsted

IK 542/ MM 352 Pl. 16,26: Ukendt fundsted

Pg. D VI

IK 402/ MM 72 Pl. 17,26: Års (Nordjylland) Danmark

IK 431/ MM 279 Pl. 17,30: Frugårdssund (Västergötland) Sverige

IK 444/ MM 84 Pl. 17,28: Holmgårds Mose (Midtjylland) Danmark

IK 533/ MM 83 Pl. 17,29: Tapdrup (Midtjylland) Danmark

IK 538/ MM 80 Pl. 17,27: Torning Vesterhede (Midtjylland) Danmark

Unikke eksemplarer:

IK 398: Sablonnière, Frankrig

IK 413/ MM 280 Pl. 18,15: Bohuslän, Sverige

IK 416/ MM 293 Pl. 19,20: Dalsland, Sverige

IK 423/ MM 367 Pl. 18,26: Ed (Värmland), Sverige

IK 448/ MA 305b Pl. VIII: Hornsea, (Yorkshire) England

IK 478/ MM 281 Pl. 17,17: Öröd (Bohuslän), Sverige

IK 483/ MA 314f Pl. IX: Ozingell (Kent) England

IK 484/ MA 335c Pl. XIII: Poysdorf, Østtyskland

IK 491/ MA 335b Pl. XII: Šaraticice, Tjekkiet

IK 500/ MM 335 Pl. 17,11: Schretzheim (Bayern) Tyskland

Fugle

IK 428/ MM 277 Pl. 20,10: Finnekumla (Västergötland) Sverige

IK 453/ MM 65 Pl. 20,7: Jylland, Danmark

IK 457/ MM 94 Pl. 18,3: Kjellers Mose (Vestjylland) Danmark

IK 527/ MM 77 Pl. 18,1: Stenholt (Midtjylland) Danmark

IK 534/ MM 263 Pl. 18,4: Tegalund (Västergötland) Sverige

IK 553/ MM 349 Pl. 19,22: Ukendt fundsted

Dobbeltmotiv

IK 438/ MA 326a Pl. XII: Groß Lüben (Mecklenburg) Tyskland

IK 530/ MM 73 Pl. 20,1: Stenildvad (Nordjylland) Danmark

IK 522/ MM 299 Pl. 24,22: Söderby (Uppland) Sverige

IK 535/ MM 286 Pl. 18,27: Nær Tegneby (Bohuslän), Sverige

IK 559/ MA 336c Pl. XIII: Várpalota, Ungarn

Noter

Alle brakteatnr. (IK) refererer til Hauck et al. 1985ff.

1. Artiklen bygger på et speciale afleveret på Afdeling for Forhistorisk Arkæologi, Aarhus Universitet, oktober 1996. En tak til Ulf Näsman for støtte undervejs med specialet og til denne artikel.
2. Öberg 1942; Mackeprang 1952; Bakka 1981 m.fl.
3. Montelius 1869 – bagerst i bogen.
4. Salin 1904.
5. Ørsnes 1966.
6. Høilund Nielsen bl.a. 1987; 1991.
7. Haseloff 1981.
8. Haseloff 1981, 173; Näsman 1984, 60f.
9. Haseloff 1981, 216f.
10. Bl.a. Hauck et al. 1985ff.
11. Hedeager 1991, 204f.
12. Mackeprang 1952, 63; Malmer 1963, 196f.
13. Mackeprang 1952, 63f.
14. IK 487. Gjessing 1929, 148.

15. Hauck et al. 1985-89 m.fl.
16. Madsen 1988; 1989.
17. Mackeprang 1952, 19, note 2.
18. Thomsen 1855.
19. Montelius 1869.
20. Salin 1895, Tabell XVI-XXI.
21. Öberg 1942, 131f.
22. Öberg 1942, 187.
23. Mackeprang 1952, 64.
24. Mackeprang 1952, 62.
25. Öberg 1942; Mackeprang 1952; Bakka 1981 m.fl.
26. Malmer 1963.
27. Bakka 1968.
28. Bakka 1973, 54f.
29. Axboe 1998; 1999.
30. Mackeprang 1952, 85f.
31. Axboe 1992 m.fl.
32. Malmer 1963, 20.
33. Malmer 1977.
34. Bakka 1973; 1977.
35. Bakka 1973; 1977.
36. Lund Hansen 1988.
37. Lund Hansen 1992, 188, fig. 1.
38. Chadwick Hawkes & Pollard 1981.
39. Axboe 1998, 326.
40. Madsen 1988; 1989.
41. IK 422, IK 448 & IK 565.
42. IK 486 & IK 497.
43. IK 486.
44. IK 438.
45. Carlsen 1998.
46. IK 412 & IK 462.
47. IK 405, IK 477, IK 497 & IK 566.
48. IK 422 & IK 506.
49. IK 404, 408, 410, 415, 421, 425, 426, 461, 467, 468, 472, 486, 492, 493, 505, 507 & 565. (se Appendiks 1)
50. IK 411, 440, 456, 494, 495 & 521. (se Appendiks 1)
51. Öberg 1942; Mackeprang 1952; Bakka 1981 m.fl.
52. Haseloff 1981.
53. Karlsson 1983, 143.
54. Voss 1954, 178f.
55. Näsman 1984, 84f.
56. Karlsson 1983, 144.
57. Haseloff 1981.
58. Haseloff 1981, Taf. 28. Abb. 112-113, 120-122 & 380.
59. IK 472.
60. Høiland Nielsen – se dette bind.
61. Haseloff 1981, 27; Geißlinger 1967, Tafel 2, C-8.
62. Haseloff 1981: Kjellers Mose (308f.), Agerskov (22, 33-51, Taf. 10,2, Abb. 16 a-b) & Skonager (22, 33-51, Taf. 11,2-3, Abb. 17).
63. Haseloff 1981: Overhornbæk (201f, 212, 213f), Skodborghus (236f), og Darum (246f, 455f, Abb. 295).
64. Hauck 1970.
65. Slidspor ifølge Chadwick Hawkes & Pollard 1981; Hauck et al. 1985-89.
66. Chadwick Hawkes & Pollard 1981.
67. Brugmann 1999; Nieveler & Siegmund 1999.
68. Nieveler & Siegmund 1999.
69. Brugmann 1999.
70. Chadwick Hawkes & Pollard 1981, 350.
71. IK 398, IK 484, IK 491, IK 500 & IK 559.
72. Axboe 1999.
73. IK 408 & IK 492,2.
74. Nieveler & Siegmund 1999.
75. Ypey 1983.
76. Chadwick Hawkes & Pollard 1981, 363.
77. Axboe 1981, nr. 315b-c.

Litteratur

- Axboe, M. 1981: The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. With a supplement to the catalogue of Mogens Mackeprang. *Acta Archaeologica* 52, 1-100.
- Axboe, M. 1992: Skizze der Forschungsgeschichte zur Chronologie der Goldbrakteaten. I: K. Hauck (red.), *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28.11-1.12 1988 in der Werner-Reimers Stiftung, Bad Homburg*. Göttingen, 103-111.
- Axboe, M. 1998: Goldbrakteaten. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (J. Hoops). Bd. 12, 323-327.
- Axboe, M. 1999: The chronology of the Scandinavian gold bracteates. I: J. Hines, K. H. Nielsen & F. Siegmund (red.), *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology*. Oxford, 126-148.
- Bakka, E. 1968: Methodological Problems in the study of Gold

- Bracteates. *Norwegian Archaeological Review* 1, 5-35.
- Bakka, E. 1973: Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen. *Frühmittelalterliche Studien* 7, 53-87.
- Bakka, E. 1977: Stufengliederung der nordischen Völkerwanderungszeit und Anknüpfungen an die kontinentale Chronologie. I: G. Kossack & J. Reichstein (red.), *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit*. Antiquitas Reihe 3, Bd. 20. Bonn, 57-60.
- Bakka, E. 1981: Scandinavian-type Gold Bracteates in Kentish and Continental Grave Finds. I: V.I. Evison (red.), *Angels, Saxons and Jutes. Essays presented to J.N.L. Myres*. Oxford, 11-38.
- Brugmann, B. 1999: The role of Continental artefact-types in sixth-century Kentish chronology. I: J. Hines, K.H. Nielsen & F. Siegmund (red.), *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology*. Oxford, 37-65.
- Carlsen, E. Barfod 1996: En stilistisk og kronologisk analyse af D-brakteaterne. Upubliceret hovedfagsspeciale fra Afdeling for Forhistorisk Arkæologi, Aarhus Universitet.
- Carlsen, E. Barfod 1998: Et smykke i slægt med guldbrakteaterne. *Kuml* 1997-98, 127-141.
- Chadwick Hawkes, S. & M. Pollard 1981: The Gold Bracteates from sixth Century Anglo-Saxon Graves in Kent, in the light of the new find from Finglesham. *Frühmittelalterliche Studien* 15, 316-370.
- Geißlinger, H. 1967: *Horte als Geschichtsquelle, dargestellt an den völkerwanderungs- und merowingzeitlichen Funden des südwestlichen Ostseeraumes*. Offa-Bücher, Bd. 19. Neumünster.
- Gjessing, G. 1929: *De norske Gullbrakteatene*. Universitetes Oldsaksamlings Skrifter. Oslo.
- Haseloff, G. 1981: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salins Stil I*. Berlin/New York.
- Hauck, K. 1970: *Goldbrakteaten aus Sievern*. München.
- Hauck, K. et al. 1985-1989: *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog 1-3*. München.
- Hedeager, L. 1991: Gulddepoter fra ældre germanertid – et forsøg på en tolkning. I: C.Fabech & J.Ringtved (red.), *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Århus, 203-213.
- Højlund Nielsen, K. 1987: Zur Chronologie der jüngeren germanischen Eisenzeit auf Bornholm. Untersuchungen zu Schmuckgarnituren. *Acta Archaeologica* 57 (1986), 47-86.
- Højlund Nielsen, K. 1991: Centrum og periferi i 6.-8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.), *Fra Stamme til stat i Danmark 2*. Jysk Arkæologisk Selskab skrifter XXII:2. Højbjerg, 127-154.
- Karlsson, L. 1983: *Nordisk form – om djuvornamentik*. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies 3. Stockholm.
- Lund Hansen, U. 1988: Hovedproblemer i romersk og germansk jernalders kronologi i Skandinavien og på Kontinentet. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.), *Fra Stamme til Stat i Danmark 1*. Jysk Arkæologisk Selskab skrifter XXII:1. Højbjerg, 21-33.
- Lund Hansen, U. 1992: Die Hortproblematik im Licht der neuen Diskussion zur Chronologie und zur Deutung der Goldschätze in der Völkerwanderungszeit. I: K. Hauck (red.), *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28.11-1.12 1988 in der Werner-Reimers Stiftung, Bad Homburg*. Göttingen, 183-194.
- Mackeprang, M.B. 1952: *De nordiske Guldbrakteater*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.
- Madsen, T. (red.) 1988: *Multivariate Archaeology. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.
- Madsen, T. 1989: Seriation – en grundlæggende arkæologisk arbejds metode. *Kark-nyhedsbrev* nr. 3/1989, 8-19.
- Malmer, M.P. 1963: *Metodproblem inom Järnålderns konsthistoria*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No 3. Lund.
- Malmer, M.P. 1977: Chronologie der Solidi und Brakteaten. I: G. Kossack & J. Reichstein (red.), *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit*. Antiquitas Reihe 3, Bd. 20. Bonn, 107-111.
- Montelius, O. 1869: *Från Jernåldern*. Stockholm.
- Nieverler, E. & F. Siegmund 1999: The Merovingian chronology of the Lower Rhine Area: results and problems. I: J. Hines, K.H. Nielsen & F. Siegmund (red.), *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology*. Oxford, 3-23.
- Näsman, U. 1984: Zwei Relieffibeln von der Insel Öland. *Praehistorische Zeitschrift* 59/1, 48-80.
- Salin, B. 1895: De nordiska Guldbrakteaterna. *Antiquarisk Tidskrift för Sverige* XIV, 2, 1-111.
- Salin, B. 1904: *Die altgermanische Thierornamentik*. Stockholm. (genoptrykt 1935).
- Thomsen, C.J. 1855: Om Guldbrakteaterne og Brakteaternes tidligste Brug som Mynt. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1855, 265-347.
- Voss, O. 1954: The Høstentorp Silver Hoard and its Period. A stu-

- dy of a Danish Find of Scrap Silver from about 500 AD. *Acta Archaeologica* XXV, 171-220.
- Ypey, J. 1983: Ein Männergrab mit D-brakteatenbeschlügen des fränkischen Gräberfeldes bei Rhenen, Provinz Utrecht, Niederlande. *Frühmittelalterliche Studien* 17, 460-478.
- Öberg, H. 1942: *Guldbrakteaterna från Nordens folkevandringstid*. Uppsala.
- Ørsnes, M. 1966: *Form og stil i Sydsjandiniens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-Historisk række, bd. 11. København.